
Emevî Devleti'nin Dönüm Noktası ve Abdülmelik b. Mervân (65-86/685-705)

Fatih Erkoçoğlu

Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011, 576 sayfa.

Müellifin, 2006 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi Anabilim Dalı'nda hazırladığı doktora çalışmasına dayanan kitap, Emevîler döneminin çok mühim bir şahsiyetini, beşinci halife Abdülmelik b. Mervân'ın hayatı ve halife olarak gerçekleştirdiği uygulamaları konu etmektedir.

Müellifin bu konuyu çalışmasında, konu üzerine serdedilmiş görüşlerin ilmî bir tahlilinin yapılmasına yönelik ihtiyacın, ayrıca Abdülmelik b. Mervân hakkında birçok eser telif edildiği halde “efradını câmi ağyarını mâni” bir çalışmanın yapılmamış olmasının etkili olduğu görülmektedir. Müellif tarafından işaret edildiği üzere, Abdülmelik b. Mervân hakkında Ziyâeddin er-Reyyis'in *Abdülmelik b. Mervân: Muvahhidü'd-devleti'l-Arabiyye*'si, Ömer Ebû'n-Nasr'ın *Abdülmelik b. Mervân*'ı, Abdülemîr Abdü Hüseyin Dixon'un *el-Hilâfetü'l-Emeviyye 65-86/684-705* adlı doktora çalışması, Şehâde Ali Nâtur'un *Tecdîdü'd-devleti'l-Ümeviyye fî ahdî'l-halîfeti Abdülmelik b. Mervân* isimli doktora tezi, ülkemizde ise Ahmet Lütfi Kazancı'nın *Abdülmelik b. Mervân Üzerine Bir Araştırma* başlıklı doçentlik çalışması bulunmaktadır. Ancak müellif ilk iki eserin zamanın şartlarına ve ihtiyaçlarına göre halk için yazıldığını, son eserin ise planının pek sağlıklı oluşturulmadığını belirtmekte, buna karşılık Dixon'un eserinin diğerlerine nazaran daha iyi hazırlandığı ve zengin bir kaynak kullanıldığını, Şehâde Ali Nâtur'un çalışmasından ise önemli ölçüde yararlandığını ifade etmektedir.

Erkoçoğlu bu kitabında, Emevî halifeleri arasında üzerinde daha fazla durulması gerektiğini ifade ettiği Abdülmelik b. Mervân'ı ve onun yirmi bir yıllık halifelik döneminde gerçekleştirdiği siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlardaki icraatlarını ele almakla Emevîler tarihine dair önemli bir çalışmanın altına imza atmış olmaktadır. Giriş ve beş bölümden oluşan kitap, ekler kısmı ile zengin bir kaynakça içermektedir.

Giriş kısmında araştırmanın metodu ve kaynakları üzerinde durulduktan sonra Abdülmelik b. Mervân öncesi Emevîler'in siyasî tarihine özellikle babası Mervân b. Hakem'in dokuz aylık halifeliğindeki faaliyetlerine yer verilmektedir. Bu kısımda müellif, araştırmanın metodunu belirlemenin ve kaynakları değerlendirmenin zorluğuna işaret etmekte ve buna sebep olarak Abdülmelik

b. Mervân'ın hayatı ve faaliyetleriyle ilgili mâlûmatın kendisinden takriben 100 sene sonra ve kendi kurduğu devleti yıkan Abbâsiler döneminde kayda geçirilmiş olmasını göstermektedir. Bu durum evvelâ Abbâsiler devrinden intikal eden bu kaynakların güvenilirliği; ikinci olarak bu kaynaklar içerisinde yer alan malzemenin, derleyicileri tarafından kendi dönemlerinin ihtiyaçlarına ve kendi birikimlerine göre oluşturulmuş olması gibi iki sorunu karşımıza çıkarmaktadır. Müellife göre bu gibi sorunlar, halifenin ve dönemin olaylarının sıhhatli bir gözleminin yapılmasının önünde ciddi zorluk oluşturmaktadır.

Bazı tarih kaynaklarında Emevîler'in ırkçı-kabileci yapıları ve o dönemde meydana gelen kanlı olaylar sebebiyle Halife Abdülmelik hakkında birtakım olumsuz bilgilerin yer aldığını ifade eden müellif, bu bakış açısının doğru olmadığını ifade etmekte ve bu durumun Emevî halifelerinin İslâm toplumunun gelişimine yaptıkları katkının görmezlikten gelinmesine yol açtığını belirtmektedir. Müellife göre Abdülmelik b. Mervân dönemi uygulamaları incelenirken, bunları dönemin şartları ve rakiplerin uygulamalarıyla birlikte değerlendirmek gerekmektedir.

“Abdülmelik b. Mervân'ın Biyografisi” başlığını taşıyan birinci bölümde, Abdülmelik'in doğumu, gençliği, yetişmesi, evlilikleri ve çocukları, akraba çevresi, ölümü, kişiliği ve halife olması ele alınmıştır. Müellif, Abdülmelik b. Mervân'ın fikrî arka planına ulaşabilmek için yaşadığı sosyal çevreye genel bir bakış yapmış, devrin siyâsî, sosyal, kültürel ve ilmî durumunu değerlendirmiştir. Bu değerlendirmelerden Halife Abdülmelik'in mümtaz bir şahsiyete, derin bir ilmî birikime ve ferasetli bir siyâsî kavrayışa sahip olduğu ortaya çıkmaktadır (s. 67). Ayrıca Medineli dört fakihten biri olarak belirtilen Abdülmelik b. Mervân'ın ismi Said b. Müseyyeb, Ebû Seleme, Urve b. Zübeyr ile birlikte geçmektedir (s. 66).

“Abdülmelik b. Mervân Döneminde İç Politik Durum” başlığını taşıyan ikinci bölümde, Muhtâr es-Sekafî meselesi, Muhtâr-Mus'ab çatışması, Abdullah b. Zübeyr ile mücadele, kabile çatışmaları, Amr b. Saîd isyanı, Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî'nin Irak valiliğine tayini, Abdullah b. Cârûd isyanı, Zenci ayaklanması, Umman'da Ezd kabilesi ayaklanması, Abdurrahman b. el-Eş'as isyanı, peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan Hâris b. Saîd meselesi, Velîd ve Süleyman'ın veliaht tayinleri, Hâricîler'le yapılan mücadeleler ve son olarak da Mutarrif b. Mugîre isyanı incelenmiştir. Halifeliğinin neredeyse tamamına yakın bir bölümünü iç siyaset meseleleriyle geçirmiş olan Abdülmelik b. Mervân, kararlılığı ve düşmanlarının hatalarını gayet isabetli karar ve uygulamalarla değerlendirmesi sonucunda olayları kendi lehine çevirmiş, iç siyasette dengeleri korumaya çalışarak İslâm toplumunun birliğini sağlamayı başarmıştır. Döneminin kabile ihtilâflarını bizzat çözmeye çalışmıştır. Aralarındaki bağı

güçlendirmek için oğlunu, kendisine isyan eden Kayslılar'ın komutanlarından Züfer b. Hâris'in kızıyla evlendirmiştir. Halife çoğu zaman savaşlarda mağlûp olanlara karşı bağışlayıcı olmuş, onların düşmanlıklarını sürdürmelerine fırsat vermemiş ve hemen kendi safına çekmiştir. Önceki iktidarın sadık adamlarını kendi maiyetine dahil etmeyi başarmıştır. Bütün bu özellikler Abdülmelik b. Mervân'ın siyasî dehasının bir sonucu olarak görülmektedir.

“Abdülmelik b. Mervân Dönemi Dış Politik Durum” başlığını taşıyan üçüncü bölümde, Kuzey Afrika'daki fetihler, Bizans İmparatorluğu'yla mücadeleler ve doğu bölgelerinde yapılan fetihler ele alınmıştır. Buna göre, ilk olarak Hz. Ali ile Muâviye arasında, ardından da Abdullah b. Zübeyr ile Abdülmelik b. Mervân arasında cereyan eden ve uzun süren iç savaşlar, Müslümanların İslâm toprakları dışındaki bölgelerin fethedilmesini, kısa süreliğine de olsa, durdurmuştu. İç savaş sona erip Hâricî isyanlar bastırıldıktan sonra Kuzey Afrika'da sırasıyla Zühayr b. Kays el-Belevî, Hassan b. Nu'mân el-Gassânî ve Mûsâ b. Nusayr'ın valiliğinde İfrîkiye ve Mağrib'de İslâm hâkimiyeti tamamıyla pekişmiş ve bölgede İslâmlaşma artmıştır. Abdülmelik b. Mervân döneminde Bizanslılar'dan İfrîkiye'nin alınmasıyla, onlarla olan mücadele sahası Akdeniz'deki adalara ve Anadolu topraklarına kaymıştır. Doğu sınırlarında özellikle Horasan, Sicistan ve Sind bölgelerinde bir dizi askerî faaliyetlerle önemli fetihler gerçekleştirilmiştir.

“İdarî, Ekonomik, Sosyo-Kültürel Hayat” başlığını taşıyan dördüncü bölümde, zikredilen alanlarda gerçekleştirilen uygulamalara yer verilmiştir. Burada idarî yapı başlığı altında yönetim kurumu, yönetim-ulemâ ilişkileri, devlet görevlileri, divanların Arapçalaştırılması, askerlik teşkilâtı, posta teşkilâtı, denizcilik ve donanma konuları incelenmiştir. Ekonomik uygulamalar başlığında para reformu, vergilerin düzenlenmesi, tarımsal faaliyetler ve ticaret konuları işlenmiştir. Sosyo-kültürel hayat başlığında ise ilmî faaliyetler, bu dönemde öne çıkan şairler ve müzisyenler ele alınmıştır.

İç savaş sona erdirerek siyasî birliği yeniden sağlayan ve ardından para reformunu gerçekleştiren Abdülmelik b. Mervân, Bizans'ın para tekeline kırarak devletin iktisadî gücünü göstermiştir. Müellife göre Abdülmelik b. Mervân, para reformuyla sadece İslâm coğrafyasında finansal birliği değil, İslâm toplumunun kültürel ve siyasî birliğinin tesisini sağlamada da büyük bir adım atmıştır. Para reformunun ardından divanları Arapça'ya tercüme ettirmiş ve Arapça'yı bürokrasi dili haline getirmiştir. Bunun sonunda devletin genel yapısı millî bir hüviyet kazanmıştır. Emevîler'in beşinci halifesi olan Abdülmelik, devletin bir imparatorluğa dönüşmesinde büyük rol oynamıştır. Siyasî ve ekonomik icraatlarının yanında ilmî hayatın canlanmasına ve gelişmesine de önem veren halife, özellikle Kur'an'ın yanlış anlaşılması ve yorumlanmasından

kaynaklanacak ihtilâfların önüne geçebilmek için Kur'an'ın noktalanarak harekelenmesi işlemini yaptırmıştır. Dinî ilimlerin yanı sıra şiir, mûsiki, edebiyat, Arap tarihi ve ensâb konularındaki çalışmalara destek olmuştur.

“İmar Faaliyetleri” başlığını taşıyan beşinci bölümde Hulvân, Tunus ve Vâsıt şehirlerinin kurulması, Kâbe'nin tamiri, Mescid-i Harâm ve Amr Camii'nin genişletilmesi, Kubbetü's-sahre ve Mescid-i Aksâ'nın inşası gibi bir dizi imar faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Müellif tarafından işaret edildiği üzere, Abdülmelik b. Mervân pek çok ordugâh şehir kurmuş, sınırlarda kaleler inşa etmiş, donanmanın gelişmesi için Tunus gibi şehirlerde tersaneler kurdu muştur ki bütün bunlar Emevîler'in hem Müslümanların hem de gayrimüslimlerin üzerindeki hâkimiyetlerini pekiştirmeye yönelik çabalar olarak değerlendirilebilir. Ayrıca Kudüs'te yaptırdığı Kubbetü's-sahre ile İslâm'ın gücünü ve kudretini Hıristiyan dünyasına göstermiş, Bizans'ın eski topraklarında İslâm'ın geçici olmadığını kanıtlamıştır. Diğer taraftan Mekke'de çatışmalarda zarar gören Kâbe'yi önceki haline benzer şekilde yeniden yaptırarak, Hz. Peygamber ve halifelerinin geleneğinden gittiğini ve onlara bağlılığını göstermiştir.

Eserin Sonuç bölümünde ise Abdülmelik'in icraatlarında Bizans'tan etkilendiği; fakat gayri İslâmî bir yaşam tarzı da benimsemediği belirtilmiş, içinde bulunduğu siyasî konum gereği artık bir kabile reisi gibi değil Müslümanların halifesi olma şuuruyla hareket ettiğine işaret edilmiştir. Ayrıca Abdülmelik b. Mervân'ın saray yaşantısıyla, giyim-kuşamıyla, bastıracağı parayla, konuşmasıyla Bizans imparatorunun muadili olarak bir imparator hasletiyle yaşadığı misallerle ortaya konmuştur. Bu vasfını bastıracağı paralar ve yaptırdığı eserlerle halkın zihnine de kazıdığı ifade edilmiştir. Diğer taraftan paraların üzerinde kılıç kuşanmış vaziyetteki resmiyle hem Müslümanlara hem de düşmanlarına İslâm'ın bir hizmetkârı olarak, İslâm için her an cihada hazır olduğu mesajını verdiğine işaret edilmiştir. Bütün bunlara ilâve olarak müellif, vefatından sonra dört oğlunun halife olmasını sağlayan Abdülmelik b. Mervân'ın “Ebül-mülûk” (krallar babası) şeklinde anılmasının onun dehasının, siyasî-askerî olgunluğunun sarıh bir göstergesi olduğunu belirtmiştir.

Sonuç olarak temel kaynaklara dayalı bilgiler yanında zaman zaman yazarın yorumlarıyla akıcı bir üslûp kazanan kitap, sadece Emevîler ve Emevî dönemi çalışan araştırmacılar için değil, diğer meraklıları için de istifade edilebilecek bir muhtevaya sahiptir.

Abdulkadir Macit

(Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü)